ศิลปศาสตร์: ความหมายในบริบทสังคมไทย

หม่อมหลวงคำยวง วราสิทธิชัย

[1] บทความนี้ปรับมาจากส่วนหนึ่งของรายงานการวิจัยเรื่อง *รูปแบบและแนวทางการจัดการศึกษาศิลปศาสตร์ (Liberal Arts Education) ในสถาบันอุดมศึกษาไทย* (2553) ของสำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ

บทคัดย่อ

บทความเรื่องนี้มุ่งศึกษาความหมายของคำว่า "ศิลปศาสตร์" เพื่ออธิบายถึงความเข้าใจของคนในสังคมไทยที่มีต่อความหมายของคำว่า "ศิลปศาสตร์" ซึ่งนำมาสู่ความเข้าใจความหมายที่รับรู้กันอยู่ในปัจจุบัน

จากการศึกษาพบว่า คำว่า "ศิลปศาสตร์" เป็นที่รู้จักกันในสังคมไทยมาช้านาน หมายถึงการเรียนรู้ขั้นสูงสำหรับกษัตริย์ ความคิดเกี่ยวกับศิลปศาสตร์หลังจากได้รับอิทธิพลความคิดแบบตะวันตก หมายถึงการศึกษาเรียนรู้ของเสรีชน ในปัจจุบันมีผู้นำความคิดเกี่ยวกับการศึกษาในระบบศิลปศาสตร์มาใช้จัดการศึกษาทั่วไป เพื่อเป็นพื้นฐานความรู้แก่นักศึกษาก่อนที่จะไปศึกษาวิชาเฉพาะทางในระดับลึก การเรียนศิลปศาสตร์จึงขยายไปสู่บุคคลทั่วไป ในแง่นี้ศิลปศาสตร์จึงหมายถึงรูปแบบการศึกษาแบบหนึ่งอีกด้วย แม้ว่าความคิดเกี่ยวกับการศึกษาศิลปศาสตร์ในอดีตและปัจจุบันมีความแตกต่างกันอยู่บ้าง แต่แนวคิดหลักของการจัดการศึกษาแบบศิลปศาสตร์คือความหลากหลายรอบรู้วิชาการแขนงต่างๆ เพื่อเสริมสร้างปัญญาก็ยังปรากฏให้เห็นทุกสมัย

Abstract

This article is a study of the uses of 'liberal arts' in order to understand various gestures of liberal arts in Thailand. The study indicates that the term has been used for more than two hundred years. Its meaning originally referred to the Indian learning tradition of the noble people. It was later characterized as an education of a free man, after the influences of Western culture in Thai society. Today, the term has been modified from its previous understandings. On the one hand, it directly points to the general education and language curriculum. On the other hand, it retains the aim of the cultivation of wisdom by pursuing the human sciences.

บทนำ

คำว่า 'ศิลปศาสตร์' เป็นที่รู้จักในเมืองไทยมานานแล้ว เมื่อพิจารณาความหมายของคำคำนี้ จะเห็นว่ามีที่มาจากภาษาสันสกฤต ประกอบด้วยคำว่า 'ศิลป' หมายถึง ฝีมือทางการช่าง และ 'ศาสตร' หมายถึง ตำรา วิชา เมื่อรวมความหมายจะหมายถึงตำราว่าด้วยความรู้ 18 ประการและวิชาในการช่างและศิลป์ อย่างไรก็ตาม คำว่า 'ศิลปศาสตร์' ในอดีตกับปัจจุบันมีความหมายแตกต่างกัน ในปัจจุบันเข้าใจว่า 'ศิลปศาสตร์' เป็นศัพท์บัญญัติมีความหมายตรงกับคำว่า 'Liberal Arts' ในภาษาอังกฤษ การศึกษาเกี่ยวกับคำ 'ศิลปศาสตร์' ในที่นี้จึงมุ่งอธิบายถึงความเข้าใจของคนในสังคมไทยที่มีต่อความหมายของคำว่า 'ศิลปศาสตร์' ซึ่งนำมาสู่ความเข้าใจคำว่า 'ศิลปศาสตร์' ตามความหมายที่รับรู้กันอยู่ในปัจจุบัน

ความหมายคำว่า 'ศิลปศาสตร์' ก่อนรับอิทธิพลตะวันตก

คำว่า 'ศิลปศาสตร์' เข้ามาในสังคมไทยก่อนหน้าการบัญญัติศัพท์ 'ศิลปศาสตร์' แทนคำว่า 'Liberal Arts' อย่างน้อยที่สุดคือในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นคำที่ใช้อยู่ในวรรณคดีประเภทเรื่องแต่ง (fiction) ที่มีที่มาจากอินเดีย ดังปรากฏในบทละครเรื่อง*รามเกียรติ์* ฉบับรัชกาลที่ 1 บทละครเรื่อง*อิเหนา* ฉบับรัชกาลที่ 2 *พระปฐมสมโพธิกถา* และ *ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก* เป็นต้น หากพิจารณาในแง่ที่ว่าวรรณคดีเหล่านี้ล้วนเคยมีการแต่งมาก่อนแล้วในสมัยอยุธยา จึงเป็นไปได้ว่าคำหรือความคิดเกี่ยวกับการเรียน 'ศิลปศาสตร์' น่าจะมีมาบ้างแล้วในสมัยนั้น แต่ไม่ปรากฏคำเต็มรูปอย่างเช่นในสมัยรัตนโกสินทร์

ความหมายของคำว่า 'ศิลปศาสตร์' ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ที่ใช้อยู่ในวรรณคดีเหล่านั้น หมายถึงวิชาความรู้อย่างหนึ่งที่โอรสกษัตริย์จะต้องเล่าเรียนในช่วงวัยเยาว์เพื่อที่จะเติบโตและครองเมืองต่อไปในอนาคต ดังที่

พระรามกล่าวขอเรียนวิชากับพระฤษีว่าพระบิดาให้พระองค์และอนุชามา ***"เรียนศิลปศาสตร์ไตรเพท ทั้งพระเวทวิทยากล้าหาญ สำหรับอัครราชกุมาร"*** เช่นเดียวกับอิเหนาในบทละครเรื่องอิเหนาฉบับรัชกาลที่ 2 ***"อันศิลปศาสตร์สำหรับกษัตริย์ ทุกสิ่งสารพัดหัดหา รำกริชรำกระบี่ขี่อาชา ศึกษาซ้อมเล่นไม่เว้นวัน"*** การเรียนศิลปศาสตร์นี้ผู้เรียนต้องเรียนเพื่อให้เกิดความรอบรู้ 'วิชาการ' ซึ่งน่าจะหมายถึงสรรพวิชา เห็นได้จากเนื้อความในบทละครเรื่อง*รามเกียรติ์* พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกความว่า

รู้ศิลปศาสตร์ไตรเพท	ฤทธิเดชศักดากล้าหาญ
สารพัดศึกษาวิชาการ	*ชำนิชำนาญทุกสิ่งไป*
เฉลียวฉลาดรู้รอบชอบผิด	ราชกิจหนักเบาเอาใจใส่
ต่างเนตรต่างกรรณภูวไนย	สิ่งใดมิได้อนาทร

(พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, 2545: 43, เน้นโดยผู้วิจัย)

การเรียนศิลปศาสตร์นั้นมักมีสาเหตุจากการที่ตัวละครได้รับมอบหมายหน้าที่สำคัญ ในวรรณคดีไทยมักเป็นการได้รับมอบราชสมบัติ และตัวละครจะเห็นว่าตนยังไม่มีคุณสมบัติเพียงพอที่จะปกครองบ้านเมืองได้ จึงจำเป็นต้องไปศึกษาหาความรู้ หรือจะเห็นว่าบิดามารดาส่งบุตรไปศึกษาเล่าเรียนศิลปศาสตร์เพื่อให้มีความรอบรู้ รู้ลึกซึ้ง ปฏิบัติได้จริงและเชี่ยวชาญเพียงพอที่จะรับหน้าที่สำคัญนี้ สิ่งหนึ่งที่สนับสนุนให้เห็นว่าการเรียนรู้ศิลปศาสตร์มีความสำคัญ คือมีเนื้อความบางตอนในบทละครเรื่อง*อุณรุท* พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 กล่าวถึงเหตุผลที่ขุนยักษ์ไปรุกรานฤษี เพราะฤษีจะสอนวิชาความรู้แก่มนุษย์และเทวดา แล้ว ***"จะมีผู้รู้ศิลปศาสตร์ องอาจหากลัวกูไม่"*** แสดงว่าการเรียนศิลปศาสตร์ทำให้มีความรอบรู้กว้างขวางรู้เท่าทันและสามารถแก้ปัญหาหรือทำให้พ้นจากการถูกข่มเหงเอาเปรียบ

ได้และป้องกันภัยได้ เพราะการเรียนศิลปศาสตร์ทำให้มีความเชี่ยวชาญกล้าหาญ มีฤทธิ์ซึ่งเป็นที่มาของอำนาจ ดังความหลายตอนที่ปรากฏในบทละครเรื่อง *รามเกียรติ์* พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ความว่า

จะใคร่เรียนศิลปศาสตร์ ให้เรืองอำนาจแกล้วกล้า
(พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, 2515: 64)

จะเรียนศิลปศาสตร์พระอาจารย์ ให้ชำนาญชาญฤทธิ์แกล้วกล้า
(พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, 2515: 65)

การมีอำนาจนี้เองทำให้โอรสพร้อมที่จะเป็นกษัตริย์ จึงมีเนื้อความบางตอนกล่าวว่า วิชาศิลปศาสตร์เป็น "วิชาชายในโลกี" (พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, 2507: 426) และการรู้ศิลปศาสตร์เป็นวิชา "สำหรับราชสุริยวงศ์เรืองศรี" (พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, 2507: 425) เมื่อเรียนจบแล้วจะมีความ "แหลมหลักปรัชญากล้าหาญ" (พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, 2507: 428) และ "จะได้สืบสุริยวงศ์อวตาร เป็นประธานโลกาธาตรี" (พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, 2507: 428)

เรืองฤทธิ์สิทธิศักดิ์ด้วยศิลปศร ขจรเดชดั่งองค์สุริย์ฉาน
ทั้งหกชั้นฟ้าบาดาล ผู้ใดไม่ทานฤทธี
(พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, 2515: 67)

สืบศักดิ์สุริยวงศ์พงศ์มาร เป็นประธานแห่งหมู่กุมภัณฑ์
(พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, 2515: 735)

จากเนื้อความทำให้ตีความได้อีกว่า ศิลปศาสตร์อาจไม่ใช่การเรียนของผู้ที่เตรียมตัวเป็นกษัตริย์เพียงอย่างเดียว แต่ยังเป็นวิชาสำหรับผู้นำของสังคม เห็นจากการใช้คำว่า "ประธานของโลก" และ "ประธานของหมู่กุมภัณฑ์" อีกทั้งยังกล่าวว่าศิลปศาสตร์เป็นวิชาสำหรับชายซึ่งมีบทบาทเป็นผู้นำสังคม

พระบิตุเรศให้เรียนศิลปศาสตร์ สำหรับราชสุริย์วงศ์นาถา
ทุกสิ่งรู้ดีด้วยปรีชา แต่ในชันษาได้โสฬส
พระเดชดังสุริยาเพลาเที่ยง สำเนียงคุณเลื่องหล้าปรากฏ
พระเกียรติก้องทุกนครขจรยศ เกรงศักดาหมดทั้งแปดทิศ

(พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, 2546: 86)

ใน *พระปฐมสมโพธิกถา* ฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ปริจเฉทที่ 5 ที่ทรงพระนิพนธ์ไว้ในสมัยรัชกาลที่ 3 กล่าวถึงกษัตริย์สักยราชปรารถนาจะทดสอบศิลปศาสตร์ของเจ้าชายสิทธัตถะ เนื่องจาก "พระราชกุมารมีพระรูปอันงามอาจนำมาซึ่งความเลื่อมใสแก่ผู้ได้ทัศนาแล้วก็เกิดในมหาอิสริยยราชกุมาร แต่ไม่รู้ศิลปศาสตร์สิ่งใด ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายยังไม่ควรจะถวายธิดาก่อน" (ปรมานุชิตชิโนรส, 2524: 77) แสดงให้เห็นความคิดเกี่ยวกับการรู้ศิลปศาสตร์ว่าเป็นคุณสมบัติประการสำคัญที่ช่วยเชิดชูบุคคล และมีการยกย่องการมีความรู้มีปัญญาว่าเป็นคุณสมบัติที่เหนือคุณสมบัติอื่นคือรูปสมบัติและทรัพย์สมบัติ แต่พระมหาสัตว์ตรัสว่าพระองค์มิต้องศึกษาเล่าเรียน ครั้นแล้วก็ "สำแดงศิลปศาสตร์ธนูทั้ง 12 ประการ อันเป็นอนัญสาธารณะมิได้ทั่วไปแก่ผู้อื่น คือ ผู้อื่นมิได้รู้จักสำแดงได้" (ปรมานุชิตชิโนรส, 2524: 78) ในเรื่อง*ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก* กัณฑ์หิมพานต์ กล่าวถึงคุณลักษณะของพระเวสสันดรไว้ว่า "ทรงลักษณราศีพร้อมมูล ทั้งพระบารมีก็เพิ่มพูนผุดพุ่ง ดุจจันทรจำรัสรุ่งในนภา ทั้งพระปรีชาก็เชี่ยวชาญ สิปฺปานํ นิปฺผตฺติ รู้ศิลปศาสตร์สิบแปดประการก็เสร็จสิ้น" (*มหาเวสสันดรชาดก*, 2511: 21-22)

นอกจากนี้ใน*ปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ* ซึ่งรวบรวมตีพิมพ์มาตั้งแต่ พ.ศ.2467 แสดงให้เห็นขนบการเรียนศิลปศาสตร์ในนิทานชาดกเป็นจำนวนมาก เช่น ในสุวรรณกุมารชาดกความว่า "พระโพธิสัตว์มีวัยวัฒนาการได้ 16 ปี ก็ทรงพระกำลังอันว่องไว พร้อมทั้งกำลังกายและกำลัง

ปัญญา ทรงรอบรู้ในสรรพวิทยาและชำนาญในศิลปศาสตร์ธนู 18 ประการ" (*ปัญญาสชาดก*, 2499: 318) ในเรื่อง*กนกวรรณราชชาดก* กล่าวถึงปุโรหิตที่ "เป็นผู้รอบรู้ศิลปศาสตร์ทั้งปวง" (*ปัญญาสชาดก*, 2499: 358) เรื่องวนาวนชาดกกล่าวถึงพระราชกุมาร "ฉลาดรอบรู้ในสรรพวิทยาและศิลปะต่างๆ" (*ปัญญาสชาดก*, 2499: 4) และเรื่องสุวรรณวงศ์ชาดกกล่าวถึงพระสุวรรณวงศ์กุมาร "ทรงปรีชารอบรู้สรรพศิลปะทั้งมวล" (*ปัญญาสชาดก*, 2499: 594) ในเรื่องสุธนูชาดกปรากฏความว่า "พระราชกุมารสุธนูโพธิสัตว์นั้น ครั้นมีพระชนม์เจริญวัยโดยลำดับ ก็รอบรู้ศิลปศาสตร์ธนูเจนจบหาผู้ใดที่จะเปรียบเสมอมิได้" (ปัญญาสชาดก, 2499: 82) เช่นเดียวกับในสุธนชาดก ซึ่งพระโพธิสัตว์เกิดเป็นพระสุธนกุมาร "ได้ทรงศึกษาศิลปศาสตรเชี่ยวชาญหาผู้อื่นจะเปรียบปานบมิได้" (*ปัญญาสชาดก*, 2499: 27) และในสมุททโฆสชาดกซึ่งเล่าว่า "เมื่อพระโพธิสัตว์พระชันษาได้ 16 ปี มีพระกายงามโสภา แลได้ทรงศึกษาศิลปศาสตร์รู้ชำนิชำนาญมีกิติศัพท์แผ่ซ่านลือไปทั่วโลก" (ปัญญาสชาดก, 2499: 3)

การเรียนศิลปศาสตร์ที่ปรากฏในวรรณคดีสันสกฤตและพุทธดังที่กล่าวมานั้น กล่าวได้ว่ามุ่งเน้นไปที่วิชา 'ธนู' ดังมีคำเรียกการเรียนวิชาศิลปศาสตร์ด้วยคำอื่น เช่น ศิลป ศร ศรศิลป์ ศิลปศร ศิลปศาสตรา ศรศาสตร์ วิชา วิทยา วิชาการ วิชาการศรศรี ธนูศิลป์ชัย ศิลปชัย ศรศิลปวิทยา ที่กล่าวเฉพาะเจาะจงถึง 'ศิลปศาสตร์ธนู 12 ประการ' และ 'ศิลปศาสตร์ธนู 18 ประการ' คือวรรณคดีพุทธ ลักษณะวิชาธนูดังกล่าวปรากฏชัดในวรรณคดีนิทานสมัยอยุธยาซึ่งเรียกวิชาธนูว่า 'ศิลปะธนู' ดังในเรื่อง*อนิรุทธคำฉันท์* กล่าวถึง 'ศรศิลป' ซึ่งหมายถึง 'ศิลปะในการยิงศร' และ 'ศรศาสตร์' ซึ่งหมายถึง 'ศาสตร์แห่งศร' หรือความรู้เกี่ยวกับการแผลงศร (ราชบัณฑิตยสถาน, 2550: 269) ในความตอนที่กล่าวถึงเหล่าเสนาทหารของพระกฤษณะว่า "ฟ้อนแพนทวนเขนตาวคม เพี้ยงปาด

ป่ายลม และศรศิลปสำแดง" (ราชบัณฑิตยสถาน, 2550: 5) และในตอนที่กล่าวถึงการรบระหว่างพระกฤษณะกับท้าวกรุงพาณ ความว่า "บัดพระเพลิงแผลงศรศาสตร์ ศรอัคนิวาต ยังพระครุฑชาญไชย" (ราชบัณฑิตยสถาน, 2550: 52) และในเรื่อง*สมุทรโฆษคำฉันท์* ตอนเตรียมการสยุมพรพระสมุทรโฆษกับนางพินทุมวดี ได้จัดให้มีการประลองศิลปธนู "ผู้ใดและยกโล หธนูดำเลิงสาย แสดงศิลปศรหลาย กลได้ดังจินดา" และพระสมุทรโฆษเป็นผู้ได้ชัยชนะ "พระแสดงศรศิลป์บนาน โดยพระภูบาลสีหนรคุปต์รังปอง" (*สมุทรโฆษคำฉันท์*, 2518: 99, 102)

อย่างไรก็ตาม คำว่า 'ศิลปศาสตร์' เข้าใจว่าไม่น่าจะหมายถึงแต่เฉพาะวิชาธนู หากหมายถึงสรรพวิชาที่ชนชั้นสูงพึงศึกษาเล่าเรียน เนื่องจากเมื่อพิจารณาย้อนไปถึงคำศัพท์ 'ศิลปศาสตร์' ซึ่งประกอบด้วย 'ศิลปะ' และ 'ศาสตร์' คำนี้กล่าวได้ว่าเป็นคำที่มีปรากฏอยู่แล้วในภาษาสันสกฤต ในหนังสือ*พจนานุกรมสันสกฤต-อังกฤษ* (*A Sanskrit-English Dictionary*) ของ Sir Monier Monier-Williams แปลความหมายของคำ śílpa ว่าหมายถึง "the art of variegating, variegated or deversified appearance, decoration, ornament, artistic work" และคำว่า *śílpaśatra* ว่ามีความหมายเดียวกับ *śílpavidyā* คือ "the sciences of arts or mechanics" (ศาสตร์ว่าด้วยการรังสรรค์งานศิลป์และเครื่องกล) และยังให้ความหมายเพิ่มเติมว่า "name of a particular class of works on any mechanical or fine art, as architecture" (Monier-Williams, 2000: 1073) ส่วนหนังสือ *The Complete Kāma Sūtra* ระบุถึงวิชา shilpa shātra ว่าหมายถึง architecture หรือวิชาสถาปัตยกรรม เป็นวิชาหนึ่งในสามสิบแปดวิชาที่เป็นส่วนหนึ่งของ *The Artha Shāstra* (Vātsyāyan, 1991: 47)

ความหมายของศิลปศาสตร์ที่หมายถึงสรรพวิทยาหรือความรู้ต่างๆ นั้นมีรายละเอียดขยายความอยู่ในวรรณคดีคำสอนของอินเดียที่เผยแพร่เข้ามา

ในดินแดนแถบนี้คือ *โลกนีติ* ภาคบัณฑิตกัณฑ์ (*โลกนีติ-สุตวัฑฒนนีติ*, 2540: 22) และใน*ธรรมนีติ* ภาคสิปปกถา (ราชบัณฑิตยสถาน, 2537: 318-9) กล่าวถึง 'ศิลปศาสตร์' ว่ามี 18 ประการ คือ

1. สุติ = วิชาว่าด้วยความรู้รอบตัว หรือความรู้ทั่วไป
2. สมฺมติ = วิชาว่าด้วยจารีตประเพณี
3. สงฺขฺยา = วิชาคำนวณ
4. โยค = วิชายันตรกรรม
5. นีติ = วิชานีติศาสตร์
6. วิเสสิกา = วิชาพยากรณ์
7. คนฺธพฺพา = วิชานาฏศิลป์
8. คณิกา = วิชาพลศึกษา
9. ธนุพฺเพธา = วิชายิงธนู
10. ปูรณา = วิชาโบราณคดี
11. ติกิจฉา = วิชาแพทยศาสตร์
12. อิติหาสา = วิชาพงศาวดารและประวัติศาสตร์
13. โชติ = วิชาดาราศาสตร์
14. มายา = วิชาพิชัยสงคราม
15. ฉนฺท = วิชาการประพันธ์
16. เหตุ = วิชาตรรกศาสตร์ หรือวาทศาสตร์
17. มนฺตา = วิชามนตรศาสตร์ หรือวิชาเกี่ยวกับเวทมนตร์
18. สทฺทา = วิชาสัทศาสตร์

นอกจากนี้บางตำรายังมีการอธิบายที่แตกต่างออกไป เช่น รู้ฟังเสียงสัตว์ รู้พิจารณาภูเขาและต้นไม้ รู้หลักปกครองคน รู้ทิศอันเป็นมงคล รู้เลี้ยงสัตว์และปลูกพืช (ชิต บุรทัต, 2521: 43-44) หรือวิชาโยคยนตร คือการช่างยนต์ การใช้เครื่องยนต์ วิเสสิกา คือพาณิชยศาสตร์ หรือความรู้อันทำให้เกิดมงคล เกตุ คือวิชาพูด คณิกา คือวิชาออกกำลังกาย อิติหาสา คือ

ตำนานหรือประวัติศาสตร์ เป็นต้น (สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, 2525: 24-25, เจือ สตะเวทิน, 2516: 395-396, ถนอมวงศ์ ล้ำยอดมรรคผล, 2545: 4)

จะเห็นได้ว่าศิลปศาสตร์เป็นวิชาที่ประกอบด้วยความรู้ทั่วไปและความรู้ขั้นสูง ความรู้ทั้งที่เป็นวิทยาศาสตร์และศิลปะ ความรู้เฉพาะทาง ความรู้ที่เหมาะกับวรรณะ อาชีพ และหน้าที่ เป็นต้น หากผู้ใดเรียนได้ครบถ้วนและเข้าใจลึกซึ้งก็จะเป็นผู้รอบรู้สรรพวิทยาเจนจบศิลปศาสตร์

กล่าวได้ว่าคำว่า 'ศิลปศาสตร์' เป็นคำศัพท์เดิมที่มีมาแล้วในอินเดียและสังคมไทยน่าจะรับเอาคำนี้เข้ามาพร้อมกับการรับเอาวัฒนธรรมอินเดียอื่นๆ และปรากฏร่องรอยให้เห็นในวรรณคดี แต่คำว่า 'ศิลปศาสตร์' ที่ปรากฏในวรรณคดีไทยประเภทนิทานกลับมุ่งที่ความหมายเดียวของศิลปศาสตร์ คือวิชาธนู ทั้งนี้เพราะเนื้อเรื่องของวรรณคดีเหล่านั้นเป็นเรื่องราวของตัวละครชั้นสูง คือกษัตริย์ และเนื้อเรื่องเด่นคือการทำสงคราม ตัวละครมีธนูเป็นอาวุธ การเรียนวิชาการใช้ธนูและการใช้ธนูจึงเป็นสิ่งที่กล่าวถึงแต่เพียงอย่างเดียว อย่างไรก็ตามความรู้จาก*โลกนีติและธรรมนีติ* ทำให้คนไทยเข้าใจความหมายของศิลปศาสตร์ขยายออกไปจากเดิม และทำให้มีการนิยามความหมายของศิลปศาสตร์ในยุคต่อมาว่าเป็นสรรพวิทยามาจวบจนปัจจุบัน กล่าวโดยสรุปว่า 'ศิลปศาสตร์' ตามความเข้าใจของคนไทยตั้งแต่อดีตมาถึงช่วงก่อนรับอิทธิพลตะวันตกคือการเรียนรู้ขั้นสูงซึ่งต้องศึกษาวิชาต่างๆ หลายแขนงในลักษณะสรรพวิทยาและต้องประสานวิชาความรู้แขนงต่างๆ เหล่านี้เข้าด้วยกัน ศิลปศาสตร์ไม่ใช่วิชาชีพ ผู้เรียนต้องใช้วิธีคิดทบทวนวิชาที่ได้เรียนรู้ จึงจะเข้าใจและเกิดความเชี่ยวชาญจนสามารถนำไปปฏิบัติให้เกิดประสิทธิผลได้ ศิลปศาสตร์จึงเป็นการศึกษาที่เหมาะแก่ชนชั้นสูง ผู้นำ นักปกครอง และนักบริหารทั้งหลาย

เมื่อพิจารณาความหมายของคำว่า 'ศิลปศาสตร์' จากพจนานุกรมฉบับต่างๆ ของราชบัณฑิตยสถาน ซึ่งเป็นหน่วยงานหลักในการบัญญัติ และให้

นิยามความหมายของศัพท์ต่างๆ ในสังคมไทย จะกล่าวว่าศิลปศาสตร์เป็นตำราว่าด้วยความรู้ต่างๆ 18* ประการ[1] ดังนี้

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493
ศิลปศาสตร์ น. ตำราว่าด้วยวิชาความรู้มี 18 ประการ เช่น ตำราการคำนวณ ตำรายิงธนู เป็นต้น

พจนานุกรมไทย ซึ่งจัดพิมพ์โดยราชบัณฑิตยสถานเมื่อ พ.ศ. 2520
ศิลปศาสตร์ น. ตำราว่าด้วยวิชาความรู้ต่างๆ, วิชาในการช่างและศิลป์ (liberal arts)

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525
ศิลปศาสตร์ น. วิชาต่างๆ ซึ่งไม่ใช่วิชาทางเทคนิค หรือทางอาชีพ เช่น ภาษาศาสตร์ ปรัชญา ประวัติศาสตร์; (โบ) ตำราว่าด้วยวิชาความรู้เกี่ยวกับฝีมือ มีอยู่หลายประการ เช่น การคำนวณเลขผานาที ตำราแผลงศร.

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542
ศิลปศาสตร์ น. วิชาต่างๆ ซึ่งไม่ใช่วิชาทางเทคนิคหรือทางอาชีพ เช่น ภาษาศาสตร์ ปรัชญา ประวัติศาสตร์; ตำราว่าด้วยวิชาความรู้ต่างๆ ในสมัยก่อนพุทธกาล ที่ 18 ประการ

จากความหมายที่ยกมา จะเห็นได้ว่าราชบัณฑิตยสถานได้อธิบายความหมายของ 'ศิลปศาสตร์' ในความคิดแบบตะวันออกมาโดยตลอด แต่เริ่มมีการอธิบายในความหมายของ Liberal Arts แบบตะวันตกในฉบับ พ.ศ. 2520 และต่อมาความหมายตามแบบตะวันตกก็กลายเป็นความหมายหลัก หรือถือเป็นความหมายปัจจุบัน ส่วนความหมายตามแนวคิดแบบตะวันออกกลายเป็นความหมายเก่าไป

---

[1] เป็นพจนานุกรมฉบับแรกที่ราชบัณฑิตยสถานพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2477

นอกจากในพจนานุกรมแล้ว นักภาษาไทยท่านอื่นยังได้อธิบายถึงคำว่า 'ศิลปศาสตร์' โดยสังเกตได้ว่าในการอธิบายจะปรากฏคำอธิบายความหมายตามความคิดแบบตะวันออกและแบบตะวันตกควบคู่กัน และบางท่านก็มีการแยกอธิบายความหมายของคำว่า 'ศิลปะ' และ 'ศาสตร์' แยกกัน เช่น ใน*พจนานุกรมพจนภาษา* ของเปลื้อง ณ นคร[2] ว่าหมายถึง "วิชาความรู้ตามคติโบราณ 18 ประการ รวมเรียกว่า สิปปะ หรือ ศิลปะ ไทยแปลออกเป็นศิลปศาสตร์...แต่ในสมัยปัจจุบันได้แยกความหมายศิลปะกับศาสตร์ออกจากกัน คือ ศิลปะ หมายถึง วิทยาการที่มีวัตถุประสงค์ตรงความงาม เช่น ดุริยางคศิลป์ นาฏศิลป์ และจิตรกรรม, ศาสตร์ หมายถึง วิทยาการที่มีวัตถุประสงค์ตรงความจริง เช่น คณิตศาสตร์และวิทยาศาสตร์ เป็นต้น" ส่วนในหนังสือ *คลังคำ* ของ นววรรณ พันธุเมธา (2540: 414-5) กล่าวถึงความหมายของคำ 'ศิลปศาสตร์' ในหมวด ถ 30-51 คำว่า 'ศิลปศาสตร์' เก็บแยกเป็น 2 กลุ่มย่อย คือ กลุ่มย่อย-ความรู้ต่างๆ คำว่า 'ศิลปศาสตร์' เป็นส่วนหนึ่งของความรู้ หมายถึงวิชาความรู้ต่างๆ มี 18 ประการ และกลุ่มย่อย-วิชาต่างๆ เป็นส่วนหนึ่งของวิชามนุษยศาสตร์ หมายถึง วิชาต่างๆ ซึ่งไม่ใช่วิชาทางเทคนิคหรืออาชีพ เช่น ปรัชญา ประวัติศาสตร์

จะเห็นได้ว่าความหมายดังกล่าวมีความหมายไม่แตกต่างกับในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน แต่การจัดเก็บคำเป็นหมวดเป็นกลุ่ม ทำให้เห็นความคิดเกี่ยวกับความหมายของคำว่า 'ศิลปศาสตร์' ในสายตาของคนปัจจุบัน ซึ่งเป็นเครื่องยืนยันว่าคำว่า 'ศิลปศาสตร์' มี 2 ความหมาย คือ ความหมายในแง่ที่เป็นความรู้แบบโบราณ และความหมายในแง่ที่เป็นวิชาที่ศึกษาตามแนวคิดแบบตะวันตก การศึกษาความหมายของคำว่าศิลปศาสตร์ตามที่มีหน่วยงานและผู้รู้ให้นิยามไว้นี้ทำให้เห็นรอยต่อของความหมายหลักของคำคำนี้ที่เปลี่ยนไปตามแบบตะวันตก

---

[2] เปลื้อง ณ นครกล่าวว่าพจนานุกรมพจนภาษาเกิดจากการรวบรวมคำต่างๆ เป็นเวลากว่า 20 ปี พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2544

ความหมายคำว่า 'ศิลปศาสตร์' หลังจากได้รับอิทธิพลตะวันตก

ความหมายของคำว่า 'ศิลปศาสตร์' ตามแนวคิดแบบตะวันตกเกิดขึ้นหลังจากที่มีคนไทยได้ไปศึกษาในยุโรปแล้ว กล่าวได้ว่าพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเป็นผู้บัญญัติคำว่า 'ศิลปศาสตร์' ขึ้นให้มีความหมายตรงกับคำว่า Liberal Arts ในภาษาอังกฤษ อย่างไรก็ตามเมื่อครั้งที่พระบิดาของพระองค์ คือพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงแปล *รุไบยาต* ของโอมาร์ คัยยาม เมื่อ พ.ศ. 2547 พระองค์ทรงใช้คำ 'ศิลปศาสตร์' ในการกล่าวถึงการศึกษาศิลปศาสตร์ของโอมาร์ คัยยัม และเพื่อนในสำนักอาจารย์ผู้หนึ่งในดินแดนเปอร์เซีย (นราธิปประพันธ์พงศ์, 2513: 9) ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นการใช้คำ 'ศิลปศาสตร์' เรียก 'ศาสตร์ความรู้อย่างอื่นที่นอกขนบเดิมของไทยที่อิงอยู่กับคติพุทธและพราหมณ์' อย่างไรก็ตาม ในประวัติของโอมาร์ คัยยัม ที่ทรงแปลนั้นมิได้มีรายละเอียดถึงเนื้อหาวิชาความรู้ที่เล่าเรียนแต่อย่างใด

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) (2540: 5-17) ได้อธิบายถึงความหมายของ Liberal Arts ว่าเพลโตและอริสโตเติลเป็นผู้ให้ความหมายของคำ Liberal Arts โดยมุ่งหมายถึง "วิชาสำหรับฝึกฝนพัฒนาให้เกิดความดีงามล้ำเลิศทางปัญญาและศีลธรรม โดยเฉพาะในความหมายที่แคบเข้ามาก็มุ่งให้มีความชำนาญในการใช้ภาษาแสดงออก สื่อสาร รู้จักพูด และคิดเหตุผลได้ดี" หากพิจารณาคำแปลเฉพาะตัวศัพท์เอง คำ Liberal เดิมแปลว่า free คือ เสรี หรือ อิสระเสรี ส่วน Arts แปลว่า ศิลปะ รวมกันเป็น 'ศิลปะเสรี' แต่คำว่า Arts ในที่นี้ไม่ได้มุ่งใช้ในความหมายของศิลปะ หากแต่หมายถึงวิชาการที่เล่าเรียนศึกษา คำ Liberal Arts จึงแปลว่า 'วิชาการสำหรับเสรีชน' มีหลักสำคัญ 3 ประการ คือ

1. เป็นวิชาที่เหมาะสมสำหรับเสรีชน คือ สำหรับชนชั้นสูง พวกผู้ดีพวกที่จะเป็นผู้นำของสังคม

2. เป็นวิชาที่ต้องใช้ความสามารถทางสติปัญญาอย่างสูง คือ ในการที่จะศึกษาเล่าเรียน ต้องใช้สติปัญญาสูง ไม่ใช่ใช้แต่แรงงานฝีมือไปฝึกฝนเอาเท่านั้น ซึ่งเป็นวิชาประเภทที่ 2 เรียกว่า Servile Arts หรือ Practical Arts ซึ่งเป็นวิชาชั้นต่ำ

3. เป็นวิชาการที่ยกระดับจิตใจของผู้เรียนและผู้ปฏิบัติ ทำให้จิตใจสมอง และสติปัญญาสูงขึ้น

วิชา Liberal Arts มีการจัดจำแนกเป็น 2 หมวด คือ วิชาหมวด 3 หรือตรีบท ได้แก่วิชาไวยากรณ์ (รวมวิชาวรรณคดี) ตรรกศาสตร์ และวาทศิลป์ และวิชาหมวด 4 หรือจตุบท ได้แก่วิชาเลขคณิต เรขาคณิต ดาราศาสตร์ และดนตรี จะเห็นได้ว่าวิชาศิลปะและวิทยาศาสตร์นั้นรวมเข้าอยู่ด้วยกันในวิชาศิลปศาสตร์นี้ ต่อมาในยุคฟื้นฟูศิลปะวิทยาการได้มีการขยายความหมายของ Liberal Arts ให้กว้างขึ้น โดยหมายถึงวิชาการทุกอย่างที่ให้ความรู้ในลักษณะที่เป็นการศึกษาทั่วไปที่ไม่ใช่วิชาชีพหรือวิชาเฉพาะ หากแต่เป็น General Education ซึ่งเป็นความหมายที่ใกล้เคียงกับที่ใช้อยู่ปัจจุบัน

ในการบัญญัติศัพท์แทนคำ Liberal Arts[1] นั้น ในตอนแรกเริ่มพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ (2494: 377-8) ทรงใช้คำว่า 'เสรีศิลป' ตรงกับรูปศัพท์เดิม และทรงนิยามว่าหมายถึง "ศิลปที่สร้างสรรค์ความที่เป็นประโยชน์" พระองค์ทรงอธิบายความหมายของเสรีศิลป์ไว้ว่า "แต่เดิมหมายถึงวิชาความรู้ที่ช่วยคลี่คลายปัญญา เช่น ไวยากรณ์ ตรรกศาสตร์ และคณิตศาสตร์" ซึ่งทรงเห็นว่าความหมายนี้ได้กลายเป็นศัพท์เฉพาะทางวิชาการของการศึกษาในมหาวิทยาลัยไป พระองค์ทรงเห็นว่า "ศิลปที่สร้างสรรค์ความที่เป็นประโยชน์" นั้น แท้จริงแล้วคือ

[1] คำว่า Liberal Arts หรือเสรีศิลป์ เป็นคำที่ปรากฏใช้ในบทความเรื่อง "ศิลปะ" ซึ่งรวบรวมพิมพ์ในหนังสือพิมพ์รายวันประชาชาติ เมื่อ พ.ศ. 2475

"ศิลปในการช่างฝีมือ หรือการดำเนินงานด้วยความชำนาญและสันทัด" ความหมายที่ทรงอธิบายนี้อาจกล่าวได้ว่าดูจะไม่สอดคล้องกับของตะวันตกนัก และคาดว่าคำว่า 'เสรีศิลป' นี้อาจไม่เป็นที่นิยมใช้ จึงทรงนำคำว่า 'ศิลปศาสตร์' ซึ่งเป็นคำที่มีความใกล้เคียงกัน และคนไทยเข้าใจและรับรู้มาแต่เดิมมาใช้แทน

ความหมายของคำว่า 'ศิลปศาสตร์' หรือ Liberal Arts[2] ตามความหมายเชิงวิชาการที่ใช้อยู่ในปัจจุบันน่าจะเป็นดังที่พระยาอนุมานราชธน (อนุมานราชธน, 2531: 16-17) อธิบายความหมายไว้ว่าหมายถึงวิชาต่างๆ ที่ศึกษากันในมหาวิทยาลัยประเทศทางตะวันตก เช่น ภาษาศาสตร์ วิทยาศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ปรัชญา เป็นต้น และแปลคำ liberal arts ว่า ศิลปะกว้างขวาง (โอฬาริกศิลป์) พระยาอนุมานราชธนอธิบายว่าวิชาศิลปศาสตร์เป็นวิชาที่แยกจากวิชาชีพเป็นเฉพาะและวิชาเทคนิควิทยา (technology) ซึ่งว่าด้วยวิชาช่างเกี่ยวกับเครื่องยนต์กลไก ซึ่งตามปรกติไม่ได้รวมสอนอยู่ในมหาวิทยาลัย ต่อมามีการแยกวิชาวิทยาศาสตร์ออกไปเป็นเอกเทศ วิชานอกนั้นจึงตกอยู่ในวิชาศิลปศาสตร์ แต่เมื่อแยกวิชาอื่นออกไปเป็นเอกเทศอีก วิชาหมวดศิลปศาสตร์ก็แคบเข้า คงหมายเฉพาะวิชาอย่างเช่นภาษา ศิลปะวรรณคดี ประวัติศาสตร์ ปรัชญา เป็นต้น และเป็นที่รู้จักในชื่อวิชาอักษรศาสตร์ (Arts) ซึ่งเป็นวิชาหมวดใหญ่หมวดหนึ่งใน 3 หมวดใหญ่ คือ วิชามนุษยศาสตร์ (humanities) อีกสองหมวดใหญ่ คือ วิทยาศาสตร์ (natural science) และสังคมศาสตร์ (social science) อย่างไรก็ตามพระยาอนุมานราชธนสรุปลงความเห็นว่าวิชาทั้งหมดก็มีอยู่สองหมวดเท่านั้น คือศิลปะกับวิทยาศาสตร์ "ศิลปะเป็นเรื่องเรียนรู้เกี่ยวกับ

---

[1] คำอธิบายความหมายของคำว่าศิลปศาสตร์ หรือ Liberal Arts มีปรากฏในเรื่องการศึกษาวรรณคดีแง่วรรณศิลป์ซึ่งเป็นหนังสือที่พระยาอนุมานราชธนได้เรียบเรียงข้อความที่ท่านบรรยายแก่นิสิตคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ต่อเนื่องกันมาเป็นเวลากว่า 10 ปี และได้รวบรวมพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2507

คนทางวัฒนธรรมที่คนสร้างขึ้น และวิทยาศาสตร์เป็นเรื่องเรียนสิ่งแวดล้อมคนทางธรรมชาติ”

นอกจากนี้พระยาอนุมานราชธนยังกล่าวถึงความจำเป็นในการศึกษาวิชาที่เป็น “พื้นความรู้” ว่า “คนที่มีความรู้ดีคือผู้ซึ่งรู้หลักวิชาเป็นพื้นความรู้มาก่อน . . . การเรียนวิชาเหล่านี้ เมื่อศึกษาได้เป็นพื้นความรู้แล้วใช่ว่าจะรักษาโรคเป็น หรือแต่งหนังสือเป็นก็หาไม่ เพราะฉะนั้นจึงได้ชื่อว่าเป็นความรู้บริสุทธิ์ เป็นความรู้เพื่อความรู้เท่านั้นเอง” (อนุมานราชธน, 2531: 15) ความรู้บริสุทธิ์นี้เป็นพื้นที่จะได้ศึกษาเล่าเรียนต่อไปในวิชาต่างๆ จนปฏิบัติได้ การเรียนเช่นนี้ดูคล้ายกับการศึกษาทั่วไป (General Education) หากแต่พระยาอนุมานราชธนเห็นว่าวิชาเฉพาะต่างๆ มีพื้นความรู้แตกต่างกัน เช่น วิชาอักษรศาสตร์มีวิชาสัทศาสตร์และวิชาอรรถศาสตร์เป็นพื้นความรู้ วิชาแพทย์มีวิชากายวิภาคศาสตร์ และสรีรวิทยาเป็นพื้นความรู้ เป็นต้น

คำอธิบายของพระยาอนุมานราชธนแสดงให้เห็นว่าวิชาศิลปศาสตร์ได้แตกแขนงออกไปเป็นวิชา 3 หมวดใหญ่ ได้แก่ วิชามนุษยศาสตร์ วิชาวิทยาศาสตร์ และวิชาสังคมศาสตร์ ซึ่งเรียนรู้และเข้าใจสิ่งที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ทั้งสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นและธรรมชาติที่แวดล้อมมนุษย์อยู่ เช่นเดียวกับที่พระธรรมปิฎก (2540: 10-12) กล่าวถึงวิชา Liberal Arts ว่าในปัจจุบันนิยมจัดเป็น 3 หมวดวิชาใหญ่ๆ หรือ 3 สาขา คือหมวดมนุษยศาสตร์ หรือ The Humanities ได้แก่ วิชาวรรณคดี ภาษา ปรัชญา ประณีตศิลป์ ประวัติศาสตร์ ศาสนา ศิลปะและดนตรี เป็นต้น หมวดวิทยาศาสตร์และคณิตศาสตร์ หรือ (Natural) Sciences and Mathematics ได้แก่ วิชาฟิสิกส์ เคมี ชีววิทยา เลขคณิต เรขาคณิต เป็นต้น และหมวดสังคมศาสตร์ หรือ Social Sciences เช่น วิชาสังคมวิทยา รัฐศาสตร์ (การปกครอง) กฎหมาย เศรษฐศาสตร์ เป็นต้น วิชาเหล่านี้ “***<u>เรียนเป็นฐาน</u>***

ของการศึกษาเล่าเรียนวิชาต่าง ๆ ที่จะลงลึกเฉพาะด้านต่อไป เป็นวิชาการที่มุ่งให้ความรู้ทั่วไปและพัฒนาความสามารถทางปัญญาตรงข้ามกับวิชาชีพและเทคนิคต่าง ๆ" ซึ่งเป็นการอธิบายความหมายของ Liberal Arts ในแง่ของ General Education นั่นเอง

ในการให้ความหมาย 'ศิลปศาสตร์' เป็นวิชาพื้นฐานหรือวิชาการศึกษาทั่วไปนั้น น่าจะเริ่มจากพระราชดำริของสมเด็จพระมหิตลาธิเบศ อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก เมื่อปี พ.ศ. 2471 ที่ทรงมีแนวพระราชดำริเกี่ยวกับการจัดการศึกษาในระดับอุดมศึกษาไว้ใน "รายงานความเห็นในเรื่องการสำรวจการศึกษาเพื่อประกอบพระบรมราโชบาย เรื่องการตั้งมหาวิทยาลัย" ทรงกล่าวว่าการศึกษาระดับอุดมศึกษาเป็นการศึกษา "สำหรับผู้ที่สำเร็จชั้นปฐมและมัธยมมาแล้ว และจะใคร่เรียนวิชาชีพย์ และศิลปวิทยาศาสตรเพื่อตั้งตนเปนผู้นำความคิดของราษฎร และทำกิจการต่าง ๆ เปนผู้เชี่ยวชาญหรือรับตำแหน่งรับผิดชอบอันสูง" (มหิตลาธิเบศ อดุลยเดชวิกรม, 2535: 6- ตามต้นฉบับ) และทรงอธิบายถึงการศึกษาในระดับอุดมศึกษาว่าแบ่งเป็นสองประเภท คือ วิทยาศาสตรและศิลปศาสตรประเภทหนึ่ง และอาชีพย์วิทยาประเภทหนึ่ง อย่างไรก็ตามในรายงานฉบับนี้มิได้ทรงขยายความเกี่ยวกับการศึกษา "วิทยาศาสตรและศิลปศาสตร" ว่าหมายถึงอย่างไร แต่มีพระราชดำริว่าวิชาวิทยาศาสตร์และศิลปศาสตร์นั้น "มีความมุ่งหมายที่จะฝึกฝนให้นิสิตนักศึกษาสามารถเห็นเหตุผลต้นปลายของสิ่งต่าง ๆ เป็นความรู้รอบตัว ฝึกฝนให้เป็นผู้รับผิดชอบ และเป็นผู้นำราษฎรทั้งในด้านความคิดและการดำเนินวิถีชีวิตและกิจการ เป็นผู้ที่สามารถจะเสาะหาวิชามาให้เป็นประโยชน์แก่หมู่คณะ ตลอดจนการทำแต่สิ่งที่ดีงามและเป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติและสังคม" (เรื่องเดิม: หน้าเดิม) โดยสอดคล้องกับหลักปรัชญาและอุดมคติของการศึกษาขั้นมหาวิทยาลัยในการสร้างบุคคลให้มีความรอบรู้กว้างขวาง มีวิจารณญาณ มีทัศนคติ

กว้างขวางและไกล เป็นคนดี เป็นคนมีประโยชน์แก่สังคม และมีความรับผิดชอบต่อสังคมและเป็นผู้นำโดยการให้เข้าศึกษาในวิชาการสายต่างๆ ในประเภทกลุ่มวิชาที่เรียกว่า 'ศิลปศาสตร์' แนวทางการจัดหลักสูตรการศึกษาในมหาวิทยาลัยตามพระราชดำรินั้น การศึกษาศิลปศาสตร์มีความสำคัญในฐานะเป็นพื้นฐานการศึกษาวิชาชีพต่างๆ "แนวทางในการจัดหลักสูตรผสมผสานวิชาชีพโดยมีพื้นฐานทางศิลปศาสตร์นี้เป็นข้อที่สำคัญยิ่งซึ่งผูกพันกับอุดมคติและปรัชญาการศึกษาในมหาวิทยาลัย" (มหิตลาธิเบศ อดุลยเดชวิกรม, 2535: 10) ดังกล่าวแล้ว

จากแนวพระราชดำริจะเห็นว่าศิลปศาสตร์เป็นการศึกษาวิชาต่างๆ หลายแขนง แต่รายละเอียดของวิชาแตกต่างกับศิลปศาสตร์ 18 ประการของอินเดีย วิชาที่เรียนมีทั้งสายวิทยาศาสตร์และศิลปศาสตร์เพื่อเป็นพื้นฐานให้ผู้เรียนรอบรู้ รู้จักคิดพิจารณา มีทัศนคติกว้างขวาง รู้จักทำประโยชน์และรับผิดชอบต่อสังคม ในขณะเดียวกันก็เป็นผู้นำสังคมได้ และเป็นการเรียนรู้ขั้นสูงก่อนออกไปประกอบอาชีพ ซึ่งต่อมาในปี พ.ศ. 2502 อดุล วิเชียรเจริญ ได้ผลักดันให้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ก้าวสู่แนวทางตามความมุ่งหมายและปรัชญาการศึกษาตามแนวพระราชดำรินี้จนกระทั่งจัดตั้งคณะศิลปศาสตร์เพื่อดำเนินการสอนและจัดหลักสูตรตามอุดมการณ์อันเป็นพระราชดำริสำเร็จในปี พ.ศ. 2505 (อดุล วิเชียรเจริญ, 2541: 12)

ทรรศนะของคนไทยที่มีต่อการศึกษาศิลปศาสตร์ ในสายความคิดแบบตะวันตกโดยเฉพาะเมื่อแยกมาเป็นวิชาเฉพาะเช่นอักษรศาสตร์นั้น กล่าวได้ว่าแตกต่างกับทรรศนะที่มีต่อการศึกษาศิลปศาสตร์ในสายความคิดแบบตะวันออก กล่าวคือมองว่าวิชาความรู้เช่นนี้ไม่มีประโยชน์ต่อการประกอบการงานอาชีพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมไทยยุคใหม่ที่เปิดกว้างให้แก่สามัญชนในการประกอบอาชีพ และในขณะเดียวกันลักษณะอาชีพก็มีความหลากหลายและต้องการความรู้เฉพาะสาขาวิชาเป็นใบเบิกทางในการ

ทำงาน ตัวอย่างของทรรศนะดังกล่าวปรากฏในนวนิยายเรื่อง*สี่แผ่นดิน* ของหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช (พิมพ์เป็นตอนๆ ลงใน*สยามรัฐ* และพิมพ์รวมเล่มครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2496) นวนิยายเรื่องนี้นำเสนอทรรศนะเกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางสังคมหลายประการในยุคสมัยที่สังคมไทยเปลี่ยนแปลงจากสังคมแบบเดิมมาสู่สังคมแบบสมัยใหม่

ในนวนิยายเรื่อง *สี่แผ่นดิน* หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้แสดงให้เห็นทรรศนะของสังคมไทยต่อการศึกษาศิลปศาสตร์แบบตะวันตก ผ่านบทสนทนาระหว่างคุณเปรมกับแม่พลอยเกี่ยวกับการศึกษาของอ๊อด ลูกชายคนเล็ก คุณเปรมส่งลูกชายสองคนไปเรียนยังต่างประเทศในทวีปยุโรป เมื่อโตขึ้นลูกชายคนเล็กคืออ๊อดเลือกเรียนวิชาอักษรศาสตร์ ซึ่งอธิบายว่าเป็น "วิชาที่เกี่ยวกับการอ่านๆ เขียนๆ หนังสือ คนทางนี้[คนยุโรป]เขาเห็นว่ายากพอดู" และยังอธิบายถึงการเรียนในมหาวิทยาลัยว่า "การเรียนนั้นมีอาจารย์คอยควบคุม แต่เขาก็ควบคุมอย่างผู้ใหญ่ด้วยกัน เป็นแต่เพียงแนะนำว่าควรจะอ่านหนังสืออะไรบ้าง ควรจะฟัง Lecture ที่ไหนบ้าง เมื่อเขาแนะนำแล้วเราจะทำได้หรือไม่ทำก็ได้ สุดแล้วเกินแต่เราเป็นใหญ่. . .การหาความรู้ที่นี่เป็นเรื่องที่เราต้องหาเอาเอง ไม่มีใครมาคอยจ้ำจี้จ้ำไชถ่ายทอดความรู้ให้ ถ้าเราอยากได้ความรู้จากหนังสือตำรับตำรา เขาก็มีไว้ให้พร้อม ถ้าจะนั่งลงอ่านกันจริงๆ อีกสามสี่ร้อยปีก็อ่านไม่หมด แต่ลูกเห็นว่าแหล่งความรู้อันสำคัญที่จะหาได้ที่นี่ก็คือการได้เข้าสมาคมกับคนฉลาด ได้พบปะพูดจาและถกเถียงแลกเปลี่ยนความรู้กัน สิ่งเหล่านี้หาจากตำรับตำราที่ไหนไม่ได้ จะหาได้ในมหาวิทยาลัยนั้น เป็นที่ชุมนุมคนฉลาดมีความรู้เอามาไว้ใกล้ๆ กัน เรามีโอกาสเข้าหาพบปะได้ง่าย ถ้าไม่เข้ามหาวิทยาลัยโอกาสนี้ก็ไม่มี เพราะฉะนั้นจึงนับว่าเป็นบุญของลูกได้เข้ามาอยู่ในที่นี้ ทำให้เห็นโลกกว้างขวางขึ้นกว่าแต่ก่อนมา" ทำให้คุณเปรมไม่พอใจเนื่องจากเห็นว่าไม่สามารถใช้ทำงานได้ "กลับมาจะไปเป็น

อะไรได้นอกจากเป็นเสมียน” และเป็นวิชาที่ของคนรักสบาย แม่พลอยพยายามแก้ความเข้าใจของคุณเปรมว่า “ที่นั่นเขาสอนวิชาชั้นสูงเป็นยอดเยี่ยม บางทีหนังสือที่ตาอ๊อดแกจะไปเรียนจะสูงกว่าหนังสือชั้นเสมียนกระมัง เขาเรียกว่าอักษรศาสตร” และแนะให้คุณเปรมเห็นช่องทางความเจิญก้าวหน้าว่า “ก็ในหลวง [พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว] โปรดทรงพระอักษรมากกว่าอย่างอื่น . . . คุณเปรมจะถวายลูกที่รู้หนังสือดีๆ ให้ทรงใช้สักคนไม่ได้เทียวหรือ ฉันว่าถ้าตาอ๊อดเข้าทำราชการถูกช่องดีๆ ก็อาจจะดีกว่าคนอื่นเสียอีกในทางนี้” (คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2531: 721-2) จดหมายของอ๊อดและบทสนทนาระหว่างคุณเปรมกับแม่พลอยแสดงให้เห็นภาพการเรียนอักษรศาสตร์แบบตะวันตกว่าไม่ใช่วิชาชีพ แต่เป็นการศึกษาขั้นสูงมุ่งให้ผู้เรียนมีความรอบรู้ เมื่อเรียนจบก็รับราชการในระดับสูงกว่าระดับปฏิบัติงาน เป็นวิชาที่ใช้แสดงความสามารถสร้างเกียรติยศแก่ผู้เรียนได้ เนื่องจากการศึกษาแบบนี้เป็นแนวคิดของตะวันตกยังไม่มีในประเทศไทย จึงต้องไปเรียนที่ต่างประเทศ วิธีเรียนคือมีครูคอยแนะนำให้อ่านหนังสือและฟังคำบรรยาย แต่ผู้เรียนต้องควบคุมตนเอง ผู้เรียนต้องค้นคว้าจากตำราและแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างผู้เรียน ซึ่งเป็นผู้ที่มีสติปัญญาดีมีความรู้กว้างขวางขึ้นซึ่งเป็นแนวคิดเดียวกับการจัดการศึกษาแบบศิลปศาสตร์

จากการอธิบายความเป็นมาของความหมายและความเป็นมาของการศึกษาศิลปศาสตร์ ทำให้เห็นว่าศิลปศาสตร์เป็นการศึกษาที่มีมาตั้งแต่สมัยกรีก เป็นการศึกษาสำหรับเสรีชน ชนชั้นสูง และผู้นำ เป็นวิชาที่ต้องใช้สติปัญญาสูงในการเรียน ช่วยพัฒนาสติปัญญาและยกระดับจิตใจของผู้เรียน ขยายรายละเอียดวิชาที่เรียนไปสู่ความรู้ทุกอย่างที่เป็นการศึกษาทั่วไปที่ไม่ใช่วิชาชีพหรือเทคนิค และยังเป็นวิชาที่เรียนเป็นพื้นฐานก่อนที่จะเล่าเรียนวิชาการที่ลึกซึ้งเฉพาะด้านอีกด้วย

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ถือว่าเป็นบุคคลสำคัญอีกท่านหนึ่ง ที่เสนอทรรศนะเกี่ยวกับการศึกษาแบบศิลปศาสตร์ สุลักษณ์เรียกการศึกษาทางศิลปศาสตร์ว่า 'การศึกษาเพื่อความเป็นไท' โดยอ้างอิงจากงานเขียนของอดัม เคิร์ล (Adam Curle) คือ *Education for Liberation* ซึ่งเขียนขึ้นใน ค.ศ. 1971 ต่อมาสุลักษณ์ได้ให้วิศิษฏ์ วังวิญญู แปลหนังสือเล่มนี้เป็นภาษาไทยในพ.ศ. 2528 ชื่อว่า *การศึกษาเพื่อความเป็นไท*

เคิร์ล (2528: 26) เห็นว่า "ระบบทำให้การศึกษาเป็นไปเพื่อทำให้ผู้รับการศึกษาจะต้องกลับมารับใช้ระบบแทนที่จะบ่มเพาะจิตใจและสติปัญญามนุษย์ให้เป็นไปในทางสร้างสรรค์" ความจริงการศึกษาสร้างเสริมให้เกิดความสัมพันธ์อย่างสันติได้ แต่การที่ชนชั้นนำเอารัดเอาเปรียบและการใช้กลเม็ดเพื่อให้ชนชั้นนำได้ครองอำนาจโดยใช้ระบบการศึกษา ทำให้การศึกษากลับมิได้สร้างเสริมความสัมพันธ์อย่างสันติ แม้ว่าสถาบันการศึกษาที่วิเศษ ยอดเยี่ยมอย่างไร ล้วนรับใช้ระบบอยู่ด้วยกันทั้งสิ้น ยิ่งเป็นสถาบันที่ดีที่สุดก็ยิ่งรับใช้ระบบอย่างมีประสิทธิภาพที่สุด เนื่องจากการศึกษาแทบทุกระบบ รวมทั้งการศึกษาที่ดีที่สุดที่มีความเป็นมนุษย์มากที่สุด อันประกอบด้วยเสรีภาพและสติปัญญานั้น ต่างก็เป็นการศึกษาที่รับใช้ระบบอยู่ด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น เพราะว่าการศึกษาเหล่านี้ทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้ที่ระบบต้องการและการศึกษาเหล่านี้ได้กำหนดเป้าหมายไว้ในตัวเราแล้ว ซึ่งก็เป็นคุณประโยชน์ต่อระบบอีกเช่นกัน แต่ในขณะนี้สถาบันการศึกษาของเราให้ความสำคัญในเรื่องการวัดผลความสำเร็จอยู่ดี ซึ่งเป็นความสำเร็จในระบบที่ยังไม่สามารถแยกแยะการศึกษาเพื่อการเรียนรู้ของปัจเจกบุคคลออกจากการศึกษาที่เป็นสินค้าที่ซื้อขายได้ อันเป็นใบเบิกเข้าสู่ระบบ (เคิร์ล, 2528: 56)

เคิร์ลเสนอว่าถ้าต้องการแปรเปลี่ยนสภาพการณ์นี้ ต้องเริ่มต้นแนวคิดเกี่ยวกับมนุษย์เสียใหม่ จะต้องตั้งคำถามขึ้นว่า มนุษย์มีความสามารถ

จริงๆ อย่างไรบ้าง ศักยภาพด้านไหนของมนุษย์ที่ควรให้คุณค่า และการศึกษาจะช่วยให้บรรลุถึงศักยภาพเหล่านั้นได้อย่างไร คำถามเหล่านี้จะต้องเกี่ยวพันอยู่กับเรื่องของระบบคุณค่า การศึกษาที่ดีคือการศึกษาที่ส่งเสริมคุณค่าที่เราเห็นว่าเป็นสิ่งถูกต้องดีงาม มนุษย์สามารถจะอยู่ร่วมกันโดยสันติได้ไม่มีความจำเป็นที่จะต้องเหยียบหัวกันขึ้นไป เพื่อที่ตนจะได้อยู่เหนือคนอื่นหรือเพื่อที่จะได้พิสูจน์ว่าตนฉลาดกว่า เข้มแข็งกว่า และรู้สึกว่าเป็นความชอบธรรมที่ได้กระทำเช่นนั้น ในทุกวัฒนธรรมจะพบบุคคลที่มีสันติธรรมประจำใจ ไม่เอารัดเอาเปรียบผู้อื่น บุคคลลักษณะนี้มีอยู่ทั่วไปในสังคมที่ไม่ได้มีความพิเศษ และมีวัฒนธรรมบางวัฒนธรรมที่มีสันติธรรมมากกว่าที่มีอยู่ในอารยธรรมตะวันตก "วัฒนธรรมที่มีสันติธรรมนั้นได้แก่วัฒนธรรมที่มีความช่วยเหลือเกื้อกูลกันมากกว่าการแข่งขันกัน และให้ความสำเร็จต่อสวัสดิการของปัจเจกบุคคลในชุมชนนั้นมากกว่าด้วย" (เคิร์ล, 2528: 49) แต่มีจำนวนน้อยและมีอิทธิพลน้อย ตามความเห็นของเคิร์ล (2528: 49) "ธรรมชาติของความรุนแรงในตัวปัจเจกบุคคลและในสังคมนั้น เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงและเปลี่ยนแปลงแก้ไขได้ เราสามารถสร้างเสริมสันติธรรมให้แข็งแกร่งขึ้นได้ด้วยเช่นกัน การศึกษาที่เป็นอยู่นั้น เป็นตัวการทำให้สันติธรรมถดถอยลง แต่การศึกษาที่ควรจะเป็นนั้น ควรจะเสริมสันติธรรมให้แข็งแกร่งยิ่งขึ้น"

เคิร์ลเสนอแนวทางการศึกษาที่ส่งเสริมการเรียนรู้และเป็นอิสระอย่างแท้จริง คือการศึกษาเพื่อความเป็นไท หมายถึงการศึกษาที่จะปลดปล่อยเราจากความเคยชินทางวิธีคิด การกระทำ และความรู้สึกซึ่งทำให้เป็นมนุษย์ที่ไม่สมบูรณ์ และปลดปล่อยมนุษย์ออกจากความเป็นทาสต่อระบบ การศึกษาที่หลุดพ้นย่อมจะต้องปลดปล่อยตัวเองออกจากความต้องการอำนาจและทรัพย์สิน จึงจะสามารถรับใช้จิตวิญญาณของมนุษย์ได้ และนี่คือจุดมุ่งหมายที่แท้จริงของการศึกษา สุลักษณ์ ศิวรักษ์ได้สรุปใจความ

สำคัญในหนังสือของเคิร์ล เพื่อกล่าวถึงแนวทางของการศึกษาเพื่อความเป็นไทซึ่งมีลักษณะเป็น Liberal Education ไว้ดังนี้

> การศึกษาเป็นกระบวนการเรียนรู้ให้แต่ละคนรู้จักศักยภาพที่ซ่อนเร้นอยู่ในตน เพื่อตนจะได้รู้จักตนเองและพึ่งตนเองได้ด้วยการทำมาหาเลี้ยงชีพอย่างสุจริต โดยไม่ต้องอยู่ในกำกับของใคร นี้แลคือความเป็นไทของตนเอง พร้อมๆ กันนั้นผู้ที่แสวงหาศักยภาพของตนได้แล้ว นอกจากจะใช้ศักยภาพนั้นๆ เพื่อความอยู่รอดของตนแล้ว ยังควรประกอบกรณียกิจเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลเพื่อนมนุษย์ให้เกิดสันติสุขในสังคมอีกด้วย (สุลักษณ์ ศิวรักษ์, 2547: 77)

โดยแท้ที่จริงแล้วทรรศนะต่อการศึกษาเพื่อความเป็นไทของสุลักษณ์นี้ นอกจากจะวางอยู่บนปรัชญาการศึกษาศิลปศาสตร์ของตะวันตกแล้ว ทรรศนะนี้ยังเป็นฐานทางความคิดในการวิพากษ์วิจารณ์ระบบการศึกษาไทยของสุลักษณ์เองในเวลาต่อมาอีกด้วย

สุลักษณ์ (2547: 77-79) มองแนวทางของการศึกษาศิลปศาสตร์ว่าเป็นทั้งพื้นฐานและเป้าหมายของกระบวนการเรียนรู้ และเห็นว่าระบบการศึกษาของไทยซึ่งจัดการศึกษาตามแบบฝรั่งเป็นการเจริญรอยตามความล้มเหลว เนื่องจากเป็นการศึกษาที่จัดโดยรัฐมีจุดประสงค์ให้ราษฎรที่ได้รับการศึกษาสยบยอมอยู่กับรัฐ รับใช้อำนาจของรัฐ องคาพยพของรัฐและโครงสร้างทางสถาบันทางการศึกษากีดขวางไม่ให้สามารถจัดการศึกษาเพื่อความเป็นไทเพื่อให้ผู้ที่ได้รับการศึกษารับใช้นายทุน จึงไม่สามารถจัดการศึกษาให้ “เป็นไท” หรือ Liberal Education เพื่อให้นักศึกษาใช้สติปัญญาความคิดที่เป็นอิสระได้ รัฐมุ่งผลิตให้คนมีงานทำยิ่งกว่าให้คนมีมโนธรรมสำนึก นักการศึกษาในปัจจุบันมุ่งที่ระบบและโครงสร้างทางการศึกษา จึงให้เวลาแก่หลักสูตร การวัดผล การเรียนการสอน ตลอดจนงบประมาณในการจัดการศึกษามากเกินไป ส่วนนักบริหารการศึกษาก็มี

ความเห็นแก่ตัวเป็นที่ตั้งจึงสยบยอมกับนักการเมือง ครูอาจารย์ขาดสันติภาวะ แก่งแย่งแข่งดี จึงสอนได้เพียงวิชาความรู้แต่ถ่ายทอดคุณงามความดีไม่ได้ จึงยากที่จะจัดการศึกษาให้เกิดความเป็นไท

สุลักษณ์ตระหนักว่าการศึกษา Liberal Education แบบตะวันตกนี้มีความสำคัญ แต่ในขณะเดียวกันสุลักษณ์ (2547: 117-120) ก็ได้เสนอแนวทางโดยใช้หลักพุทธศาสนามาจัดการอุดมศึกษาแบบพุทธซึ่งมีสาระสำคัญโดยสรุปได้ว่า ผู้ที่แสวงการศึกษาทางเลือกเพื่อความเป็นไทควรเจริญโยนิโสมนสิการ ไม่เอาเปรียบผู้อื่น แก้ไขปัญหาได้ด้วยสันติวิธีและอหิงสธรรม แสวงหาและสร้างเครือข่ายกัลยาณมิตรที่มีวิสัยทัศน์และมีจุดยืนคล้ายกันสนทนาแลกเปลี่ยนเผยแพร่ความคิดเกี่ยวกับการศึกษาเพื่อความเป็นไทกับคนต่างวงการ มุ่งคุณธรรม ความดีงามและความรู้ด้วยการใช้สมองควบคู่กับหัวใจ ควรฝึกนักศึกษาให้รู้จักตนเองและสังคม ไม่เน้นทรัพย์สินและความสำเร็จตามมาตรฐานสังคมกระแสหลัก ต้องพึ่งตนเองได้และการวิจัยเรื่องต่างๆ ควรเรียนรู้จากของจริง

สรุปได้ว่าความคิดเกี่ยวกับศิลปศาสตร์หลังจากได้รับอิทธิพลความคิดแบบตะวันตกไม่ใช่วิชาที่ใช้ประกอบอาชีพหรือเกี่ยวกับเทคนิค แต่เป็นการศึกษาเรียนรู้ของเสรีชนคือชนชั้นสูง หรือผู้นำที่ต้องเรียนรู้วิชาต่างๆ หลายแขนงเพื่อให้ผู้เรียนมีความรอบรู้ การเรียนศิลปศาสตร์จะช่วยพัฒนาสติปัญญาและยกระดับจิตใจของผู้เรียน ทำให้มีความรอบรู้ เข้าใจโลกและชีวิต ตลอดจนสามารถนำความรู้ไปใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อสังคมได้ ผู้เรียนศิลปศาสตร์ต้องศึกษาค้นคว้าและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันจึงจะมีทัศนะที่กว้างขวาง ในปัจจุบันมีผู้นำความคิดเกี่ยวกับการศึกษาในระบบศิลป-ศาสตร์มาใช้จัดการศึกษาทั่วไป เพื่อเป็นพื้นฐานความรู้แก่นักศึกษาก่อนที่จะไปศึกษาวิชาเฉพาะทางในระดับลึก ซึ่งต้องศึกษาวิชาหมวดมนุษย-ศาสตร์ วิทยาศาสตร์ และสังคมศาสตร์ ซึ่งเป็นการประสานความรู้ทั้งที่มุ่ง

ความงามและความจริงเข้าด้วยกัน การเรียนศิลปศาสตร์จึงขยายไปสู่บุคคลทั่วไปด้วย แต่ด้วยการที่ศิลปศาสตร์เป็นวิชาการขั้นสูงที่ผู้เรียนต้องมีความรู้และสติปัญญาดี การเรียนศิลปศาสตร์จึงเป็นการยกระดับขีดความสามารถทางสติปัญญาของบุคคลอีกด้วย

เมื่อ 'ศิลปศาสตร์' กลายความหมายเป็นชื่อคณะ, สำนักและสาขาวิชา

คำว่า 'ศิลปศาสตร์' มีการนำมาใช้ทั้งในความหมายเดิม หมายถึง วิชาความรู้ต่าง ๆ และในความหมายทางวิชาการหรือศัพท์ทางการศึกษา หมายถึงรูปแบบการศึกษาแบบหนึ่ง คำนี้ใช้เป็นชื่อคณะในมหาวิทยาลัยเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2504 โดยศาสตราจารย์ ดร. อดุล วิเชียรเจริญ นำมาใช้ในการจัดตั้งคณะศิลปศาสตร์ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และกำหนดชื่อปริญญาเป็น 'ศิลปศาสตรบัณฑิต' ตรงกับภาษาอังกฤษว่า 'Bachelor of Arts' การจัดหลักสูตรศิลปศาสตร์นี้ ศาสตราจารย์ ดร. อดุล วิเชียรเจริญ ดำเนินการตามแนวพระราชดำริของสมเด็จพระมหิตลาธิเบศ อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก ที่ทรงเสนอในรายงานความเห็นในเรื่องการสำรวจการศึกษาเพื่อประกอบพระบรมราโชบาย เรื่องการตั้งมหาวิทยาลัยเมื่อ พ.ศ. 2471 ในรายงานฉบับนี้ สมเด็จฯ พระบรมราชชนก (2535) ทรงเรียกกลุ่มวิชาพื้นฐานทั่วไปว่า 'ศิลปศาสตร์' ซึ่งหมายถึง 'Liberal Arts' ตามที่พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงบัญญัติไว้

คำว่า 'ศิลปศาสตร์' ได้กลายเป็นศัพท์บัญญัติทางการศึกษาอย่างเป็นทางการเมื่อคณะอนุกรรมการบัญญัติศัพท์อุดมศึกษาได้กำหนดให้คำ 'ศิลปศาสตร์' เป็นศัพท์บัญญัติแทน 'Arts' เมื่อ พ.ศ. 2533 คู่กับคำ 'อักษรศาสตร์' ก่อนหน้าที่มีการบัญญัติศัพท์ 'ศิลปศาสตร์' เป็นศัพท์ทางการศึกษาอย่างเป็นทางการ ศัพท์บัญญัติแทนคำว่า 'Arts' ในภาษาไทยคือ 'อักษรศาสตร์' เท่านั้น ต่อมาในประมวลศัพท์บัญญัติ ฉบับพิมพ์

ปี พ.ศ. 2537 จึงปรากฏการใช้ศัพท์บัญญัติแยกกัน โดยใช้ศัพท์ 'ศิลป-ศาสตร์' และ 'อักษรศาสตร์' แทนคำว่า 'Arts' และใช้ศัพท์ 'ศิลปศาสตร์' แทน 'Liberal Arts' ความหมายของคำว่า 'ศิลปศาสตร์' จึงมีทั้งที่หมายถึง 'Arts' และ 'Liberal Arts' และผลจากการทำงานของคณะอนุกรรมการบัญญัติศัพท์อุดมศึกษานี้ทำให้การกำหนดตั้งชื่อคณะศิลปศาสตร์ในสถาบันอุดมศึกษาเป็นไปในแนวทางเดียวกันตามที่คณะอนุกรรมการชุดนี้กำหนดไว้

บทสรุป

เมื่อเปรียบเทียบความหมายของคำว่า 'ศิลปศาสตร์' ที่เป็นที่รับรู้ในสังคมไทยทั้งก่อนและหลังรับอิทธิพลตะวันตกแล้ว จะเห็นว่ามีความคิดที่มีลักษณะร่วมกันดังนี้

1. การศึกษาศิลปศาสตร์ต้องเรียนรู้วิชาต่างๆ หลายแขนง เพื่อให้เกิดความรอบรู้อย่างลุ่มลึก ผู้จึงเรียนต้องศึกษาค้นคว้าด้วยตนเองและแลกเปลี่ยนความเห็นกับผู้รู้

2. การศึกษาศิลปศาสตร์เป็นการศึกษาวิชาทั่วไป ไม่ใช่วิชาชีพหรือวิชาเทคนิค แต่เป็นวิชาที่อาจนำไปปรับใช้กับการดำเนินงานทุกแขนงเพื่อให้มีประสิทธิผล

3. การศึกษาศิลปศาสตร์เป็นเรื่องของชนชั้นสูง กษัตริย์หรือผู้นำเพราะวิชาที่เรียนเป็นวิชาชั้นสูง เพื่อให้มีความรู้ที่เหมาะสมกับการเป็นผู้นำ ผู้ปกครอง หรือผู้บริหาร แต่สามัญชนก็พึงเรียนรู้ศิลปศาสตร์เช่นกันเพื่อยกระดับตนเองให้เป็นชนชั้นสูงที่มีสติปัญญาความสามารถ

4. การศึกษาศิลปศาสตร์มีเป้าหมายเพื่อให้ผู้เรียนได้พัฒนาสติปัญญา เข้าใจ รู้จัก และรอบรู้ชีวิต ผู้เรียนจึงต้องคิดทบทวนเพื่อเสริมสร้างความสามารถทางปัญญาของตน

แม้ว่าความเปลี่ยนแปลงของโลกจากอดีตถึงปัจจุบัน ตลอดจนความแตกต่างทางวัฒนธรรมของคนตะวันออกและตะวันตก วัฒนธรรมในอดีตและปัจจุบัน ทำให้ความคิดเกี่ยวกับการศึกษาศิลปศาสตร์ในอดีตและปัจจุบันมีความแตกต่างกันอยู่บ้าง แต่แนวคิดหลักของการจัดการศึกษาแบบศิลปศาสตร์คือความหลากหลายรอบรู้วิชาการแขนงต่าง ๆ เพื่อเสริมสร้างปัญญา ก็ยังปรากฏให้เห็นทุกสมัย

บรรณานุกรม

คณะอนุกรรมการจัดพิมพ์เอกสารเนื่องในวาระครบ 100 ปี พระยาอนุมานราชธน. (2531). *การศึกษาวรรณคดีแง่วรรณศิลป์.* กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร องค์การค้าของคุรุสภาและมูลนิธิ เสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป.

คณะอนุกรรมการบัญญัติศัพท์อุดมศึกษา. (2537). *ประมวลศัพท์บัญญัติอุดมศึกษา.* กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไอเดีย สแควร์.

คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. (2531). *สี่แผ่นดิน เล่ม 2.* กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สยามรัฐ.

เคิร์ล, อดัม. (2528). *การศึกษาเพื่อความเป็นไท.* แปลโดย วิศิษฐ์ วังวิญญู. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ตถตา.

งานบัญญัติศัพท์ของพลตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์. (2519). ธนาคารกรุงเทพ จำกัด. พิมพ์ถวายเป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพลตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ณ เมรุพลับพลาอสรยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันพฤหัสบดีที่ 28 ตุลาคม พุทธศักราช 2519. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิฆเณศ.

เจตนา นาควัชระ. (2546). *ศิลป์ส่องทาง.* กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คมบาง.

เจือ สตะเวทิน. (2516). *ตำรับวรรณคดี.* พระนคร: ศิลปาบรรณาคาร.

ชิต บุรทัต. (2521). *สามัคคีเภทคำฉันท์.* กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าของคุรุสภา.

ถนอมวงศ์ ล้ำยอดมรรคผล. (2545). ศิลปศาสตร์: ศาสตร์เสมอแห่งภาษาวิทยาศาสตร์ และคณิตศาสตร์. *จุลสารลายไทยฉบับพิเศษวันภาษาไทยแห่งชาติ 29 กรกฎาคม.* กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ทบวงมหาวิทยาลัย. สำนักงานปลัดฯ กองวิชาการ. (2525). *ประมวลศัพท์อุดมศึกษา.* กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ประกายพรึก.

ทบวงมหาวิทยาลัย. *ประมวลศัพท์บัญญัติอุดมศึกษา.* [ม.ป.ท.,ม.ป.ป.].

นราธิปประพันธ์พงศ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ. (2513). *รุไบยาต.* พระนคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา.

นราธิปพงศ์ประพันธ์, กรมหมื่น. (2494). *รวมวิทยาการท่านวรรณ.* พระนคร: โรงพิมพ์ประเสริฐอักษร.

นววรรณ พันธุเมธา. (2544). *คลังคำ.* กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์.

ปรมานุชิตชิโนรส, สมเด็จกรมพระ. (2524). *พระปฐมสมโพธิกถา.* กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ธรรมบรรณาคาร.

ปัญญาสชาดก ฉบับหอสมุดแห่งชาติภาคหนึ่ง. (2499). พระนคร: ศิลปาบรรณาคาร.

ปัญญาสชาดก ฉบับหอสมุดแห่งชาติภาคสอง. (2499). พระนคร: ศิลปาบรรณาคาร.

เปลื้อง ณ นคร. (2546). *พจนะภาษา.* พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์บริษัทไทยวัฒนาพานิช.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). (2540).*ศิลปศาสตร์เพื่อการศึกษาที่ยั่งยืน.* เนื่องในวันสถาปนาคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ครบ 35 ปี วันศุกร์ที่ 15 สิงหาคม 2540. กรุงเทพฯ: บริษัท ส่องศยาม จำกัด.

พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, พระบาทสมเด็จพระ. (2506). *พระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์เล่ม 1.* พระนคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา.

_____. (2507). *พระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์เล่ม 3.* พระนคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา.

_____. (2507). *พระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์เล่ม 4.* พระนคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา.

_____. (2515). *บทละครเรื่องรามเกียรติ์เล่ม 1.* กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แพร่วิทยา.

พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, พระบาทสมเด็จพระ. (2545). *บทละคร*

เรื่องอุณรุท. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. (2510). *บทละครเรื่องอิเหนา เล่ม 1.* กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.

มหาเวสสันดรชาดก. (2511). พิมพ์ครั้งที่ 15. พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา.

มหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก, สมเด็จพระ. (2535). *พระนิพนธ์สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรมพระบรมราชชนก.* กรุงเทพฯ: คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2517). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493.* พิมพ์ครั้งที่ 14. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ศูนย์การทหารรบ.

_____. (2520). *พจนานุกรมไทย.* พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนรวมสาส์น.

_____. (2537). *ราชนีติ-ธรรมนีติ.* กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.

_____.(2539). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525.* พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ: บริษัทอักษรเจริญทัศน์ อจท. จำกัด.

_____. (2540). *โลกนีติ-สุตวัฑฒนนีติ.* กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.

_____. (2546). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542.* กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.

_____. (2550). *พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยอยุธยา อนิรุทธคำฉันท์.* กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.

ศักดิ์ศรี แย้มนัดดา. (2543). *เวตาลปัญจวิงสติ.* กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แม่คำผาง.

สมุทรโฆษคำฉันท์. (2518). กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

สาวสองพันปี. [นามปากกา]. (2521). *ตำรับรักจากอินเดีย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิทวัส.

สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. (2525). *คู่มือพระปฐมสมโพธิกถา*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช.

สุลักษณ์ ศิวรักษ์. (2514). *จากยุววิทยาถึงวิทยาสารปริทัศน์หรือชีวิตการเป็นบรรณาธิการของส.ศิวรักษ์*. พระนคร: สำนักพิมพ์เกษมบรรณกิจ.

_____. (2547). *ทางเลือกอุดมศึกษาเพื่อความเป็นไท*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์.

_____. (2547). *ศิลปะวิจารณ์ในทัศนะส.ศิวรักษ์*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ศยาม.

อดุล วิเชียรเจิญ. (2541). *ปาฐกถาชุด สมเด็จพระมหิตลาธิเบต อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก ครั้งที่ 2 เรื่อง "ภารกิจของอุดมศึกษาในอนาคต"*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

MONIER-WILLIAMS, M., Sir. (2000). *A SANKṚIT-ENGLISH DICTIONARY*. Reprinted from sheets of the first edition. Oxford: Oxford University Press.

Vātsyāyana. (1991). *The Complete Kāma Sūtra*. Translated by Daniélou, A. Rochester, Vermont: Park Street Press.